

Birutė MAR

UPĖ. RYTIETIŠKI AKIMIRKSNIAI

Aktorės, režisierės, rašytojos ir poetės Birutės MAR esė – sugrįžimo į Japoniją beveik po dvidešimties metų refleksijos, susijusios ir su naujausiu jos teatro darbu – spektakliu „Buda palėpėje“ pagal japonų kilmės JAV rašytojos Julie Otsukos romaną. Spektaklio premjera parengta Birutės Mar įkurtame „Solo teatre“ ir įvyko 2019 metų rugsėjo 11 dieną.

RIVER. FLASHES FROM THE EAST

The essay by the actor, director, writer and poet Birutė MAR reflects on her return to Japan after 20 years for her latest theatrical opus, the play 'The Buddha in the Attic', based on the novel of the same name by the Japanese American writer Julie Otsuka. The show premièred on 11 September 2019 at the Solo Teatras (Solo Theatre).

Grįžtu į Japoniją beveik po dvidešimties metų. Pradėję repetuoti „Buda palėpėje“ pagal japonų kilmės JAV rašytojos Julie Otsukos romaną, keliaujame drauge su spektaklio choreografe Sigute Mikalauskaite – pajusti japoniško šokio, ritmo, gyvenimo... Aš – ir prisiminti japoniško teatro bei šokio pamokų, kurių kadaise mokiausi Tokijyje. Prie mūsų prisijungia ir apie Japoniją seniai svajojusi bičiulė Rasa R.

Mano pakeleivėms ši kelionė pirmoji, tad lyg vaikai ragaujam, stebim, lankstomės, klausom, žavimės... Sugrįžta jau toli atmintyje pasilikę japoniški kvapai, skoniai, šventyklų garsai, vėl pakeri Tokijo parkų grožis, dangoraižių atspindžiai, daugybė mažyčių žmonių su perregimais vienodais skėčiais gatvėse, prasidėjus netikėtai liūčiai; žavingos elegantiškos vyresnio amžiaus japonės su skrybėlaitėmis, tvyranti mandagumo aura. Į dieneraščius rašomės būsimo vaidinimo idėjas, įsivaizduojamas scenas, pamatytą išraiškingą praeivės gestą, nuolankumą spinduliuojantį žvilgsnį (būsimas spektaklis – apie japonės merginas – „fotografijų nuotakas“, tarpukaryje laivais plaukusias į išsvajotą Ameriką, pas savo būsimus jaunikius).

Paragavę Tokijo šurmulio, iškeliaujam „į plačią provinciją“, kaip kadaise rašė japonas poetas. Traukiniu riedam į nediduką Izu pusiasalį, čionykštę „Kuršių neriją“ – tik pusantrų valandos nuo sostinės traukiniu, o tarsi kitas pasaulis – neturistinė ramybė, jūra, vėjas, žemaūgiai pušynai.

Ten kelioms dienoms užsisakome tikrus japoniškus namus – čionykštį *ryokaną* (tradicinį viešbutį), kur, vos įėjus, tenka palikti batus ir lipti mediniais blizgančiais laiptais į savo kambarėlį. Miegosime ant čiužinių, klūpėsime ant pagalvėlių gerdamos arbatą.

Net šukuosimės klūpodamos, kaip japonės – mat nedidelis veidrodis kambarėje irgi stovi ant žemės, uždengtas paslaptingu žalio šilko audeklu. Greta – pagalvė, kad galėtum atsiklaupiti prieš veidrodį. Atidengi jį, pažvelgi į save, nusišypsai ir vėl uždengi, lyg būtum akimirakai atvėrus paslaptį: išvydus savąjį veidą; susitikus su savimi, kokia esi tik šią akimirką, nes po valandėlės jau būsi vos pastebimai kitokia.

Ir kambario, ir viešbučio grindys išklotos tradiciniu bambukiniu kilimu – *tatami*. Ryokano rūsyje – *onsen*, karštų požeminių vandens srovių baseinas. *Onsenai* – skaidriausiu šilto vandens vonių rojus Japonijoje. Sušyli greičiau nei pirtyje, ir dar kokią valandą kūnas lieka įkaitęs. O galvą plauni atsėdusi ant žemos medinės kėdutės, pildama vandenį iš medinio puodo – kaip senais mūsų senelių ir prosenelių laikais, kai dar nebuvo dušų nei vonių.

Jogasaki pakrantė. Birutės MAR nuotrauka

Tada vėl susisupi į kimono, apsiauni japoniškas šlepetes. Trepsi mažais žingsneliais kaip tikra japonė, atstumi savo kambario širmutę. Paskui – širmutę į balkoną su ranka pasiekiamo lieknos pušies šaka. Tobulas rytietiškasis peizažas. O žemai, po langu – upė, jos čiurlenimas pristabdo laiką.

Neretai nutinka, kad kelionėje vienas ar kitas netikėtai pamatytas vaizdinys atmintyje išlieka leitmotyvu. Nuo šios akimirkos juo tampa UPĖ. Ji teka po mūsų langu, tarsi vienu metu artėjanti ir tolstanti, srūvanti it amžina būtis. Staiga nušėčiūvame prieš ją, palaimingai tylėdamos – galvoje ima sukintis dar neparasyto eilėraščio *apie upę* žodžiai...

Būti upe, pasiduoti tėkmei, nepavirsti akmeniu – daugyšk girdėti ir, regis, tokie banalūs pamokymai, tačiau klausantis upės jie staiga tampa sakralūs, čiurlena atmintyje kaip vanduo, kaip Upės Dievo balsas.

...

Kartą kelionėje į Kambodžą, Siemreabo miestelyje (kur daugybė pasaulio piligrimų plūsta pamatyti legendinį Ankor Vatą – viduramžių šventyklų kompleksą džunglėse), teko apsistoti greta upės įsikūrusiame viešbutyje, pavadintame UPĖS SIELOS vardu (*River soul hotel*). Viešbučio savininkas – vietinis miestelėnas, sumanęs senų tėvų namų vietoje pastatyti nediduką viešbutį, primenantį gimtojo miesto praeitį. „Upės sielos“ viešbučio koridoriuose ir kambariuose – įrėminti fragmentai iš šeiminingo dienoraščio, vaikystės prisiminimų (tokie naiviai gražūs, kad persirašiau juos į savo dienoraštį).

Šiandien mes pasiilgstame gyvenimo kaimynystėje – kadaise gyvenome taip arti vienas kito, kad galėjome užuosti,

ką gamina kaimynai gretimame name, kartu dalinomės maistu. Gyventi tada buvo kur kas paprasčiau.

Kiekvieną lapkritį, per Vandens šventę, miesto upė atgydavo: drakono formos valtys plaukdavo ją, žmonės meldavosi sėkmei ir laimei. O naktį degdavo tūkstančiai plaukiančių žvakelių, kurių ugnelėse – žmonių viltys ir svajonės.

Vietoj paveikslų ant viešbučio sienų – vabzdžiams gaudyti medinės dėžutės, su kuriomis žaista vaikystėje; žuvų tinklai, senos tėvų svarstyklės žuviai sverti. Taip pat medinės lentynos – dėžės knygoms, tėvų išdrožti iš medžio žaislai – varlės, žuvys, paukščiai. Kadaise tarnavę irklai, namų apyvokos įrankiai, vinių ir varžtų dėžutės.

Kad išmaitintų šeimą, mūsų tėvai ir protėviai miesto turguje parduodavo vinius ir varžtus iš šių medinių dėžių. Aš tikiu, kad jos išsaugojo tų žmonių svajones.

Knygos mums buvo langas į pasaulį – kol galėjome patys išskeliauti ir pamatyti tuos atgijusius knygų puslapius.

Žydras baseinas viešbučio kieme irgi panašus į upę – pailgos upės formos, įrengtų fontanų garsai primena krintančios Upės balsą. O viešbučio restorane ant sienos – senojo Siemreabo žemėlapiu medinis maketas: iš žydrų mozaikos stikliukų sudėliota gimtoji upė su medinėmis žuvelėmis, o palei ją medinės dėžutės – praėjusio laiko statiniai: šventykla, senasis turgus, čia kadaise stovėję namai.

Vaikštinėjau tada „Upės sielos“ viešbučio koridoriais, skaičiau nepažįstamo žmogaus dienoraščio eilutes, klausiausi kaimynystėje kakariekuojančių gaidžių ir... tylomis girdėjau savo vaikystės upės tėkmę.

Kitados čia stovėjo mediniai nameliai, kur gyveno mūsų šeima ir giminaičiai. Upė buvo mūsų prisiminimų, mūsų namų, mūsų sielos dalis. Upė mus maitina, apsaugo ir tuo pat metu skiria. Kol mes nutiesiame tiltus. Taigi, susiliegame su jos tekėjimu.

Sek paskui upę ir atrasi savo sielą.

...
Rytą iškeliaujame dienos žygiui Jogasaki kranto pušimis apaugusiais smėlio kalneliais – pakrantė tuštutėlė, tik paukščiai, voverės, vienas kitas nusilenkiantis mums praeivis japonas ir aukso žuvelės jūroje – išties aukso spalvos ir švytėjimo!

O jūros peizaže lyg japoniškame paveiksle – šimtamečių pušų šakos, jazminų kvapą primenantis smulkių krūmelių dvelksmas. Kaip nufotografuoti tą japonišką ramybę ir tylą? Gali tik susiliesti su ja, įlieti ją į žodžius. Miškas alsuoja kaip žmogus, kvėpia pavasarine balandžio žaluma. Maudomės jūroje, tarp į akmenis tykstančių purslų, paskui grįžtam miško keliuku į Izu Kaigau miestelį. Juokiamės iš kiemo darže pastatytų trijų kaliausių, aprengtų japoniškais kimono, su damų skrybėlaitėmis – tai bent išmonė!

Ir, regis, kai jau nebesitikime nieko nuostabesnio už šią ištisą dieną, staiga priešais – lyg pasakoj lazdele pamojus – atsiranda miško upelis. O palei jį – medinis keliukas. Gal tas keliukas ir neatrodytų kuo ypatingas, jei nebūtų toks ilgas, beveik keleto kilometrų. Ir nė namo nematyti pakelėse, nė žmogaus.

Birutė Mar su Naumės dovanotu kimono.
Asmeninio archyvo nuotrauka

Pagalvoju – ir kam reikėjo vietiniams nutiesti šį medinį, taip kruopščiai iš lentučių sukaltą ilgą taką palei upę? Kad ėjimas juo žmogui būtų tarsi malda? Įgytų sakralią, magišką prasmę – kad einant juo nejučia imtų tolti įvykiai, kasdienybė, liktų vien tavo vidinė erdvė?..

Vandens srovė palengva stiprėja, upelis virsta upe – stauga pajuntu, tarsi eičiau vienu metu stebėdama ir visa esybe patirdama srūvantį laiką: būta, esama, būsima. Lyg ūmai būtų aplankęs koks nušvitimas ar regėjimas, kai mirksnį išgyveni ir suvoki kažką labai svarbaus.

Žingsniai sulėtėja, sustoju. Ateina mintis: gal šis medinis keliukas palei upę ir nutiestas, kad juo einantis akimirkai stabteltų – ir kasdiene, ir nekasdiene prasme? Akimirka pajustų savo gyvenimo upę, paslaptį, amžinumo atkarpelę – kaip ir žvelgdamas į žalio šilko skiaute uždengtą veidrodį...

Pakeleivės turbūt jau gerokai mane aplenkė. Matau netoliese stovintį senuką – jis irgi žvelgia į tėkmę. Dar pajėjęs – takeliu neskubriai vaikštinėja pagyvenusio moteris, kurios siluetas su baltu saulės skėčiu atrodo lyg iš japoniško praeities paveikslo ar prieš šimtmetį darytos atgijusios fotografijos...

Atsiveja Marcelijaus Martinaičio eilutės:

*...Einame tiltu – vėjas apsiaustus plaiksto,
einame tiltu – juokiamės garsiai,
o ant tilto stovi senukas
ir mėto žuvims duoną.*

*Eisite tiltu – vėjas apsiaustus plaikstys,
eisite tiltu – juoksitės garsiai,
o ant tilto stovėsiu jau aš
ir mėtysiu duoną žuvims...*

...

Po keleto dienų atkeliaujam į Kiotą. Balandis – pavasario lietaus laikas, tad rytais apniukę. Kioto stotis pasitinka keistu reginiu – joje keli šimtai japonų, sustojusių atitvertose žiūrovų zonose, priešais juos – scena, vyksta vietinės popžvaigždės koncertas. Žvaigždė dainuoja, o minia žiūrovų monotoniškai ploja į taktą – atrodo, patekome į ateities robotukų miestą. Tačiau pritaria taip nuolankiai, lyg patys sąmoningai būtų valandėlei pavirtę robotukais.

Čia neretai pasijunti robotukų šalyje. Kai po darbo prie metro bėgių išsirikiuoja ilgiausios eilės vietinių, laukiančių atvažiuojančio metro traukinio. Kai Kioto užėjoje paprašius atsistoti prie dviviečio staliuko trims (rodome jaunutei padavėjai: juk galime atsinešti dar vieną laisvą kėdę nuo greito staliuko), padavėja ženklais apgailėstauja: tai neįmanoma, tai dvivietis staliukas – reikia laukti, kol bus atlaisvintas trivietis!

Kita vertus, supranti: jei ne japoniškas paklusimas taisyklėms, čia nebūtų tokios neįprastos didmiesčiui ramybės. Beje, griežtos taisyklės – su ypatinga pagarba: štai Noh teatro spektaklyje, vykstančiame šventykloje, imu fotografuoti į sceną mažais žingsneliais įžengiančius aktorius, o tyliai priėjęs tvarkos prižiūrėtojas mandagiai sudeda delnus ir ima lankstyti: „Labai prašau, nefotografuokite, čia negalima!“ Ir kaip nepaklusi.

Kioto taksistų sėdynės papuoštos baltais nėriniais, taksistai – su baltomis pirštinėmis. Ir autobusų vairuotojai.

Ginkaku-ji šventykla. Kiotas. Birutės MAR nuotrauka

Regėtas autobuso vairuotojų pasikeitimo ritualas: autobusas kelyje sustoja, garso įrašu pranešama, kad, atleiskite, pasikeis vairuotojai – vairavusysis išeina iš kabinos ir nusilenkia keleiviams, suglaudęs delnus. Tada atsigręžia į lipantį autobusan kolegą – abu nusilenkia vienas kitam. Dabar antrasis nusilenkia keleiviams, sėdasi vairuotojo kabinon, užsimauna baltas pirštines. Visa tai – lyg elegantiškas performansas...

...

Kiote keletą dienų lyja. Štai ir sulytas Gionas (Kioto geišų kvartalas), tiltas ir ant jo akmens iškalti žodžiai, beveik haiku eilutės, sužavėjusios mane čia atkeliavus prieš dvidešimt metų: *Aš myliu Gioną, kai užmiegu – po pagalve upė teka...* Jas kadaise parašė žymi Giono geiša šokėja. Tada mintyse mėginau jas pratęsti:

*po pagalve upė teka,
tavo upė – mano mieste,
ir kažkas sapne sugrįžta,
ir kažkas sapne palieka...*

Vėl prisimenu čionykštę magišką upės prasmę – upę japonai saugo kaip šventvietę, ateina prie jos nusilenkti Upės Dievui. Džiaugsmingai, ramiai.

Priešais upę iš skersgatvio išnyra svečius išlydinčios grakščios geišos su skėčiais. Paslaptingi skubūs žingsniai atgal, į savo siaurą gatvelę, geišų namus... Baltaveidės lėlytės.

O jų kimono grožis ir elegancija! Taip ir nenustoji žavėtis japonų estetiniu skoniu – suvenyrų krautuvėlėse keraminiai puodeliai, vokeliai, žirklutės, šilkinės piniginės, kiekvienas jų lyg savitas mikropasaulis, grožio, estetikos ir prasių ryšulėlis.

Trys už mus visa galva žemesnės dailios senutės su tradiciniais kimono šypsosi, turbūt išėjusios pasivaikščioti. Kai paprašom nusifotografuoti kartu, jos puola pudruotis, žvelgia į veidrodėlius, juokiasi kaip vaikai. Įsiamžinusios drauge nuotraukose, akimirksniu tampam labai artimos – net keista išsiskirti, norisi jas pakviesti arbatos, pasišnekučiuoti, nors vienos kitų kalbos nesuprantam. Išsiskirdamos jos apkabina mus kaip tikros mamos ar močiutės.

Šintoistinėje Kioto Inari šventykloje (oranžinių kolonų kelyje, vedančiame į ryžių globėjos deivės Inari kalną ir besileidžiančiame žemyn) lietus vis stiprėja – regis, jau tuoj tuoj užkopsime į Inari rojų: slenkame paskui eilę japonų su perregimais skėčiais, šventiškais kimono, baltomis permirkusiomis kojinytėmis ir tradiciniais mediniais sandalais. Lyg čiurlioniška procesija kylame Dievop, tačiau galiausiai lietus ima bėgti upeliukais nuo laiptų, ar bevarta eiti tolyn? Juk būsimė netrukus visai šlapios...

„Kas toj kalno viršūnėje, ar verta lipti?“ – klausiamo iš ten sugrįžtančių (tikimės, kad viršūnėje stūkso bent jau kokios nors dievybės atvaizdas). „Viršuje – irgi daug tokių

„Buda palėpėje“. Spektaklio scena. Aktorė ir režisierė – Birutė Mar. Solo teatras. 2019. Dmitrijaus MATVEJEVO nuotrauka

pat oranžinių vartų!“ – atsako juokdamiesi kiaurai permirkę japonai.

...

Ėjimas palei upę, ėjimas ratu aplink kalną pro daugybę deivės Inari vartų, pliaupiant lietui... Linksmai gręžiamo kojines ir drabužius pakelės kavinaiteje, kur dvi rūpestingos japonės stikliniuose perregimuose induose mums išverda čionykštės puikios kavos; liūtis valandėlei atsitraukia.

O vakarop, ieškodamos žemėlapyje, kaip sugrįžti į Kioto centrą, atrandame „filosofų kelią“. Jis irgi, pasirodo, veda palei upelį.

Spėjame: „filosofų keliu“ turbūt pavadintas todėl, kad upės akivaizdoje ateina skaidriausias, filosofiškausias mintys? kažkas juo einančiam padovanoja Upės Dievo žvilgsnį?

Upės Dievo žvilgsniu apdovanotos pėdinaime gaiviamo medžių pavėsyje palei siauro upelio tėkmę keletą kilometrų. Praeiname japoniškos keramikos dirbtuves, „filosofų kavinę“; upės vandenyje ilsisi srovės nešamos oranžinės atsipalaidavusios žuvelės. Ir užrašas greta: *Don't touch life in the river*, – neliesk gyvybės upėje, netrikdyk upės gyvenimo...

Sugrįžtame „filosofų keliu“ ligi Hayan šventyklos ir didžiulio miesto parko, kur kiekvienas medis globojamas lyg senas žmogus – aprištu sutvarstytu kamieniu, paramstytas mediniais stovais, į stovus atremtos ir jų šakos – lyg įdėtos į gipsą, kad senoliai nepalūžtų, kad dar gyventų...

...

Horyugi – seniausia medinė šventykla Japonijoje, netoli Kioto. Septintame amžiuje išdrožtų medinių Budų (tarsi mūsų pakelės rūpintojėlių) žvilgsniai. Pagalvoji: nors greitieji *shinkansen* traukiniai, kursuojantys Japonijoje, neša gyvenimą tolyn tarsi lėktuvai ar laiko mašinos, čia vis dėlto nesunku sugrįžti atgal – tereikia įžengti į seną medinę šventyklą. Susitikti su Budos žvilgsniu, kuriame – kadaise kūrusio dievdarbio būseną, jo ramybės alsavimas, pakilus virš savojo laiko.

...

Kokoro – japoniškai širdis. Prieš dvidešimt metų man taip patiko šio žodžio skambesys, kad juo tuomet pavadinau ir savo dienoraščių knygelę – šokių mokytoja, rodydama judesius, visados sakydavo svarbiausią pastabą šiuo vienu žodžiu: *Birute-san, kokoro*. Kai šoki, nepamiršk širdies, kiekvienas judesys – iš širdies, kiekvienas taktas, kiekviena šokio (ir gyvenimo) akimirka.

Širdis suvirpa, po dvidešimties metų pargrįžus į Nihon Buyo (tradicinio japonų šokio) studiją, kur kadaise skubėdavau į pamokas – pačiame Tokijo centre, *Shibuya* rajone. Tarp dangoraižių ir tūkstančių skubančių žmonių, pasukus į siaurą gatvelę – praeitį sergintys namai, vėl prieš akis išnyranti tylos oazė.

Teruna *sensej*, manoji mokytoja, iškeliavo anapus jau prieš tryliką metų – jos nuotrauka ant stalelio, net jos mylima lėlė. Ir vėduoklė, jai dovanota paskutinio gimtadienio proga (ant vėduoklės – hieroglifai, reiškiantys: „malonumai, gyve-

„Buda palėpėje“. Spektaklio scena. Aktorė ir režisierė – Birutė Mar. Solo teatras. 2019. Dmitrijaus MATVEJEVO nuotrauka

nimo džiaugsmui“). Jos šokio tradiciją tęsia mokinė Naumė, su kuria kadaise šokome ir kuri man vertė mokytojos žodžius į anglų kalbą.

Dabar ir Naumė nebeprisimena anglų kalbos, juokdamasi pamoja ranka savo jaunutėms mokinėms: jau jūs vertėjaukite, aš per sena! Naumė pasakoja: kai mirė Teruna *sensej*, buvę labai nelengva. Juk Naumė ne tik visą gyvenimą mokėsi pas *sensej* (mokytoją) šokio, bet ir dvidešimt trejus metus kartu su ja gyveno (Japonijoje paprastai mokytojo pasirinktas mokinys, pratęsiantis tradiciją, tampa jo padėjėju ir buityje).

Ritualinis apsikeitimas dovanomis: Naumei – lietuviškas širdies formos keramikos papuošalas (*Kokoro!* – džiūgauja Naumė), nuo jos – japoniškas debesų spalvos kimono. Naumės mokinės jį sulanksto į dailių ryšulėlį, tiesia abiem rankom, lenkiasi. Paskui pila arbatą, juokiasi, prisidengusios burnas. Prisidengia burnas net kalbėdamas mobiliaisiais telefonais – tai mandagumo ženklas. O saldūs pyragėliai su ryžių tešlos įdaru japonių visados imami abiem delnais.

Paskui jaunosios šokėjos pademonstruoja svečiams šokį „Fujimusume“, atliekamą su dekoratyvinėmis žydinčių violetinių visterijų šakomis. Jo mokiausi kadaise... Po šokio atsiklaupusios nusilenkia, sudėjusios delnus. Sau, mokytojai, trims užsienietėms žiūrovėms ir *kažkam*, stebinčiam iš aukščiau, juk šokis čia irgi – sakralus kaip malda.

Virš mokytojos studijos scenos kadaise kabojo hieroglifas: *Kokoro*. Klausiu, ar tai tas pats, dabar įrėmintas virš

scenos? Ne, atsako Naumė, dabar namas atnaujintas, virš scenos kabo lentelė su jau kitokiu užrašu, reiškiančiu „melsvas debesis“.

Melsvas debesis? Bet žinau: jei paklausčiau, kokia užrašo prasmė – Naumė neatsakytų. Nes mokytojo čia negali nieko klausinėti, prasmę turi atspėti pati. Melsvas debesis – lengvumas, kūrybos erdvė, kitas pasaulis? Kitoks nei už šių namų sienų, kur tarsi grįžti į praeitį – senųjų melodijų ir iš kartos į kartą perduodamų tradicinio šokio paslapčių karalystę.

Atrodo, vėl sugrįžau į namus, kur kadaise gyventa. Laikas iškeliavus iš Japonijos, visos gyvenimo patirtys praslinko lyg balti, juodi ir pilki debesėliai. Liko medinis takas palei upę, kuriuo tebeinu. Ir žinau, kad į tuos namus galiu bet kada sugrįžti. Užsimerkti, atverti rytietišką širmos duris ir išgirsti upės tekėjimą.

*džiūstanti ašara ak gyvenimas,
o kad jis būtų
bent ryžio grūdelis
ak —*

Įrašyta japoniško dienoraščio knygelėje prieš dvidešimt metų. Ir dabar. Tik jau su žinojimu, kaip negailestingai srūva toji viską nusinešanti Upė...

Birutė MAR

2018–2019